

УДК 373.5.035:172.17

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2169109>

ІЛЛЯ ВОЛИК

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6337-593X>

(Полтава)

ВАЛЕНТИНА ЦИНА

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3512-1641>

(Полтава)

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті розкривається сутність інтегрального показника якості особистості школяра – його громадянська відповідальність. Дослідження спрямоване на розробку універсальної наукової та дієвої системи формування громадянської відповідальності учнів основної школи. Метою дослідження стало виявлення структури й особливостей формування громадянської відповідальності учнів основної школи. У контексті дослідження з'ясовано змістову частину складових понять «формування», «відповідальність», «громадянськість» як провідних компонентів феномена «громадянська відповідальність». Здійснено диференціацію загальних компонентів структури громадянської відповідальності за ознаками, що характеризують людину: почуття громадянського обов'язку, патріотизм, просупільна діяльність, інтерес до суспільного життя, участь у житті суспільства, потреба у спілкуванні, колективізм, національна та планетарна свідомість, досягнення учнями основної школи оптимальних рівнів громадянської відповідальності складається внаслідок набуття ними її складових компонентів.

***Ключові слова:** формування, громадянськість, відповідальність, громадянська відповідальність, основна школа.*

Постановка проблеми. Серед пріоритетних завдань української держави Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті визначено збереження незалежності, захист прав, свобод і соціальних інтересів народу та виховання свідомого громадянина – патріота і професіонала [8]. Зміцнити й розвинути демократичну державу можуть лише громадяни, готові самовіддано захищати й розбудовувати її, які мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і обов'язки й уміють цивілізовано захистити їх, сприяючи встановленню громадянського миру і злагоди в суспільстві та додержуючись законів.

Входження особистості учнів загальноосвітніх навчальних закладів до соціального середовища, рівень їхніх досягнень у реалізації освітніх функцій визначаються інтегральним показником якості особистості школяра – його громадянською відповідальністю, яка визначає ефективність неперервного процесу та результату особистісно-освітнього розвитку.

Передбачений Концепцією Нової української школи [9] поступовий перехід на принципи демократичного навчання обумовив внесення до навчальних програм предметів основної школи [7] низки наскрізних змістових ліній для формування ключових компетентностей школярів, зокрема «громадянську відповідальність». Це сприятиме формуванню відповідального громадянина, що поважає права людини, вміє критично мислити, усвідомлює особисту відповідальність за долю держави, народу, а також розуміє важливість громадянської участі у процесі вирішення різноманітних проблем місцевої громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні труднощі на шляху утвердження державності (економічна криза, зниження життєвого рівня населення країни) ускладнюють шлях до піднесення громадянських почуттів. У тому числі й учнівської молоді. За даними дослідників [3], 60% старшокласників шкіл східних регіонів країни не ідентифікують себе як громадяни української

держави; дещо менший відсоток таких учнів у школах західних і центральних областей. З огляду на це, виховання громадянської відповідальності набуває сьогодні особливого значення. Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [5] вказується на існування гострої проблеми і в суспільстві і в освіті, у визначенні науково-теоретичних засад, змісту, напрямів, форм і методів громадянського виховання, які б цілеспрямовано й ефективно забезпечували б формування громадянина, тобто особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетенція, самоактивність, творчі начала, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

У сучасних педагогічних дослідженнях розглядають такі аспекти формування громадянської відповідальності учнівської молоді, як: загальні педагогічні засади громадянської освіти та виховання у вітчизняній і зарубіжній шкільній практиці (Г. Єгорова, Н. Косарева, Н. Лавриченко, М. Левківський, В. Оржеховська, О. Сухомлинська, І. Тараненко, П. Кендзьора та ін.); методологічні основи виховання відповідальності (С. Іконнікова, Т. Мироненко, С. Рубінштейн, Ж. Піаже, Ф. Хайдер, К. Хелкама, та ін.); окремі аспекти виховання відповідальності особистості (І. Бех, М. Боришевський, Т. Морозкіна, О. Салтикова); складові та критерії відповідальності особистості (М. Левківський, М. Савчина, В. Сафін); розвиток відповідальності людини у різних видах діяльності (Л. Коршунова, Н. Нечаєва, А. Слободський, М. Сметанський та ін.).

Водночас питання на рівні універсальної наукової та дієвої системи формування громадянської відповідальності учнів основної школи досі залишалося відкритим. Напрацювання сучасних досліджень є психолого-педагогічним підґрунтям для обґрунтування цілісного підходу до формування громадянської відповідальності школярів. Результати цих досліджень дають змогу визначити феномен формування громадянської відповідальності учнів основної школи як інтегративний вияв низки її складових компонентів, пов'язаних із особливостями освітньої діяльності.

Важливою практичною **метою** нашого дослідження є виявлення структури й особливостей формування громадянської відповідальності учнів основної школи. Для досягнення поставленої мети на різних етапах наукового пошуку використано комплекс таких взаємопов'язаних методів: аналіз, класифікація, узагальнення теоретичних підходів вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі філософії, соціології, педагогіки, психології для вивчення сутності, структури й особливостей формування громадянської відповідальності; вивчення психолого-педагогічних джерел для визначення термінологічного апарату дослідження.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження з'ясуємо змістову частину складових понять «формування», «відповідальність», «громадянськість» як провідних складових феномена «громадянська відповідальність».

Сутність поняття «формування» нами розглядається в ієрархії його загальних, особливих і одиничних ознак. Соціальний характер більшості впливів середовища на особистість, які не завжди є позитивно-прийнятними, визначають уходження поняття «вплив середовища» до особливого (типового) поняття «формування», яке, таким чином, ієрархічно охоплюється змістом загального поняття «розвиток». У свою чергу поняття «освіта», «виховання», «навчання» розглядається К. Платоновим як одиничне (індивідуальне) по відношенню до особливого поняття «формування» [10, с.174].

Розгляд сутності громадянської відповідальності потребує звернення до ключового для нашого дослідження поняття *відповідальність*, яке розкривається як необхідність, обов'язок віддавати будь-кому звітність у своїх діях і вчинках [2]. Почуття відповідальності передбачає несення відповідальності за будь-що.

В теорії виховання відповідальності ми поділяємо вихідні засади, сформульовані академіком І. Бехом, який зазначає, що результатом сучасної освітньої концепції має бути вчинок, що спонукається усвідомленою повинністю, за допомогою якої і відбувається зв'язок особистості з суспільством – морально відповідальний вчинок [1]. Як зазначає О. Салтикова, відповідно до життєвої позиції особистості на найвищому рівні така відповідальність набуває ознаки громадянської [11].

Проведений аналіз підходів до поняття «відповідальність» дає нам можливість визначити його як інтегральний показник якості особистості, що включає процес і результат розвитку вчинкової діяльності людини, характеризується досягненням її показників щодо звітності за свої дії і вчинки, якісних характеристик і повноти реалізації та стабілізації системних якостей суспільної звітності особистості як показника її життєвої позиції.

Категорія «громадянськість» включає поняття «громадянин» – особа, що належить до постійного населення конкретної держави, користується її захистом, має сукупність політичних прав і обов'язків. Громадянськість виступає духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни [5].

Складовими громадянської відповідальності Т. Мироненко і С. Іконнікова називають високий рівень національної та планетарної свідомості, гуманістичну мораль, знання та виконання обов'язків, стійкі переконання [4; 6].

Структурними компонентами громадянської відповідальності особистості ми вважаємо почуття громадянського обов'язку, яке охоплює такі якості як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, готовність нести відповідальність за власні вчинки, потреба у спілкуванні, колективізм.

Аналіз наукових досліджень *громадянської відповідальності* та нормативно-правових документів в галузі освіти створює підґрунтя для визначення цього феномена як тривалого періоду онтогенезу, зумовленого інтегративними вимогами й особливостями вияву на оптимальному рівні компонентів, які складають сферу просуспільної життєдіяльності особистості. Контент-аналіз досліджень структури громадянської відповідальності дає змогу диференціювати її загальні компоненти за такими ознаками, що характеризують людину: почуття громадянського обов'язку, патріотизм, просуспільна діяльність, інтерес до суспільного життя, участь у житті суспільства, потреба у спілкуванні, колективізм, національна та планетарна свідомість (рис. 1).

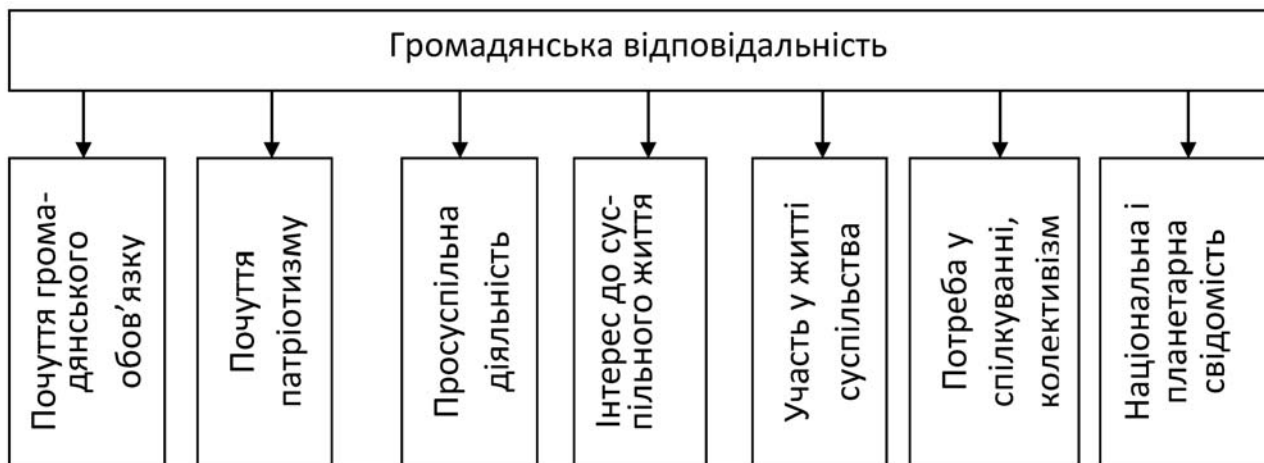

Рис. 1. Компонентний склад громадянської відповідальності

Проведений нами аналіз нормативно-правових документів у галузі освіти та результатів досліджень з формування громадянської відповідальності вказує на важливий вплив її структурних компонентів та рівня їхньої сформованості на розвиток у учнів основної школи готовності до просуспільної самореалізації у подальшій життєвій діяльності. Узагальнюючи результати наукових досліджень щодо розуміння сутності понять «формування», «відповідальність», «громадянськість», як складових поняття «формування громадянської відповідальності», ми робимо висновок, що досягнення учнями основної школи оптимальних рівнів громадянської відповідальності складається внаслідок набуття ними її складових компонентів.

Висновки. У статті проаналізовано зміст ключових понять дослідження «формування», «громадянськість», «відповідальність», «громадянська відповідальність». Під останньою розуміємо тривалий період онтогенезу, зумовлений інтегративними вимогами й особливостями вияву на оптимальному рівні компонентів, які складають такі вияви життєдіяльності особистості: почуття громадянського обов'язку, патріотизм, просуспільна діяльність, інтерес до суспільного життя, участь у житті суспільства, потреба у спілкуванні, колективізм, національна та планетарна свідомість.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі розробки державних освітніх стандартів, при укладанні навчальних та виховних програм, навчально-методичної літератури для вивчення навчальних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Практичне значення дослідження визначається перспективою розробки та впровадження у практику освітньої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів інноваційних технологій формування громадянської відповідальності учнів основної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия. Версия 2007 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.KM.ru>.
3. Демиденко Т., Магдик О. Підготовка вчителів до здійснення громадянської освіти / Т. Демиденко, О. Магдик // Освіта України. – 2001. № 46. – С. 1.
4. Иконникова С. Н. На пороге гражданской зрелости: об активной жизненной позиции молодого человека / С. Н. Иконникова, В. Г. Лисовский. – Л. : Лениздат, 1982. – 172 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект // Педагогічна газета. – 2000. № 6. – С. 4.
6. Мироненко Т. П. Формування громадянської зрілості у майбутніх учителів / Т. П. Мироненко : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. П. Мироненко. – Одеса, 2001. – 20 с.
7. Навчальна програма з трудового навчання для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (оновлена) // Трудове навчання. 5-9 класи : практичний посібник вчителів / С. М. Дятленко, В. М. Лещук, О. Ю. Медвідь. – Харків : Видавництво «Ранок», 2017. – С. 3-16.
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
9. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи : електронний ресурс. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konceptziya.pdf>
10. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов [Ответ. ред. проф. А. Д. Глоточкин]. – М. : «Наука», 1986. – 256 с.
11. Салтикова О. В. Духовність особистості як основа виховання громадянської відповідальності старшокласників / О. В. Салтикова // Народна освіта: електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/saltikova.htm

REFERENCES:

1. Bekh I. D. Vychovannya osobystosti : pidruchnyk / I. D. Bekh. – K. : Lybid, 2008. – 848 s.
2. Bolshaya éntsyklopedyya Kyrylla y Mefodyya. Versyya 2007 hoda. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.KM.ru>.
3. Demydenko T., Mahdyk O. Pidhotovka vchyteliv do zdiysnennya hromadyanskoyi osvity / T. Demydenko, O. Mahdyk // Osvita Ukrayiny. – 2001. № 46. – S. 1.
4. Ykonnykova S. N. Na porohe hrazhdanskoy zreloty: ob aktyvnoy zhyznennoy pozytsyy molodoho che-loveka / S. N. Ykonnykova, V. H. Lysovskyy. – L. : Lenyzdat, 1982. – 172 s.
5. Kontseptsyya hromadyanskoho vykhovannya osobystosti v umovakh rozvytku ukrayinskoyi derzhavnosti : proekt // Pedahohichna hazeta. – 2000. № 6. – S. 4.
6. Myronenko T. P. Formuvannya hromadyanskoyi zrilosti u maybutnikh uchyteliv / T. P. Myronenko : av-toref. dys. kand. ped. nauk : spets. : 13.00.04 «Teoriya ta metodyka profesynoyi osvity» / T. P. Myro-nenko. – Odesa, 2001. – 20 s.
7. Navchalna prohrama z trudovoho navchannya dlya uchniv 5-9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh za-kladiv (onovlena) // Trudove navchannya. 5-9 klasy : praktychnyy posibnyk vchyteliv / S. M. Dyatlenko, V. M. Leshchuk, O. YU. Medvid. – Kharkiv : Vydavnytstvo «Ranok», 2017. – S. 3-16.
8. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrayiny u KHKHI stolitti. – K. : Shkilnyy svit, 2001. – 24 s.
9. Nova ukrayinska shkola : kontseptualni zasady reformuvannya serednoyi shkoly : elektronnyy resurs. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konceptziya.pdf>
10. Platonov K. K. Struktura y razvytye lychnosti / Konstantyn Konstantynovych Platonov [Otv. red. prof. A. D. Hlotochkyn]. – M. : «Nauka», 1986. – 256 s.
11. Saltikova O. V. Dukhovnist osobystosti yak osnova vykhovannya hromadyanskoyi vidpovidalnosti

starshoklasnykiv / O. V. Saltykova // Narodna osvita: elektronnyy resurs. – Rezhym dostupu: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/saltikova.htm

ILLIA VOLYK

VALENTYNA TSYNA

STRUCTURE AND FEATURES OF FORMATION OF CIVIL RESPONSIBILITY OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

The article reveals the essence of the integral indicator of the personality's quality of the student's civil responsibility, which determines the effectiveness of the continuous process and the result of personal and educational development. The research is aimed at developing a universal scientific and effective system for forming the civic responsibility of primary school students. On the basis of developments of modern psychological and pedagogical research the holistic approach to understanding of formation of civic responsibility of schoolchildren is grounded. An attempt is made to determine the phenomenon of formation of the civic responsibility of the pupils of the main school as an integrative manifestation of a number of its constituent components related to the peculiarities of educational activity. The aim of the study was to identify the structure and features of the formation of civic responsibility of primary school students. To achieve the goal at various stages of scientific search, a complex of such interrelated methods is used: analysis, classification, generalization of theoretical approaches of domestic and foreign scientists in the field of philosophy, sociology, pedagogy, psychology to study the essence, structure and peculiarities of the formation of civic responsibility; study of psychological and pedagogical sources for the definition of the terminology apparatus of the study. In the context of the study, we will find out the content of the constituent concepts of "formation", "responsibility", "citizenship" as the leading components of the phenomenon of "civil responsibility". The notion of responsibility is defined as an integral indicator of the quality of the individual, which includes the process and the result development of human activity, characterized by the achievement of its indicators for reporting its actions and deeds, qualitative characteristics and completeness of implementation and stabilization of the systemic qualities of public accountability of the individual as an indicator of her position of life. Citizenship acts as a spiritual and moral value, a worldview and psychological characteristic of a person, conditioned by its state self-identification, awareness of belonging to a particular country. Differentiation of the general components of the structure of civic responsibility on the features that characterize a person: a sense of civic duty, patriotism, social activity, interest in social life, participation in society, the need for communication, collectivism, national and planetary consciousness. the achievement of pupils of the primary school of optimal levels of civil responsibility is due to their acquisition of their constituent components.

Одержано 01.09.2018р.